

Viis kirjandusloolast eesti kirjasõna lätetel

Esimesed eesti kirjanduslood. Otto Wilhelm Masing, Dietrich Heinrich Jürgenson, August Ahlqvist. Koostanud ja tõlkinud Reet Neithal. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 214 lk.

Maailm läheb aega mööda katsumise kaupa igas asjas ja tundmises targemaks; nõndaks siis ka kirjutamise ja kirjategemisega olnud.

(Lk 34)

O. W. Masing

Eesti raamatu suure juubeliaasta eel väärrib tähelepanu Reet Neithali koostatud teos „Esimesed eesti kirjanduslood”. Ühekorraga on avaldatud kolm XIX sajandist pärinevat uurimust: Otto Wilhelm Masingu „Trükitud kiri” (1823), Dietrich Heinrich Jürgensoni „Lühike eesti kirjanduse ajalugu” („Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur”, 1843–1844) ja August Ahlqvisti „Eesti uueaegsest kirjandusest” („Wiron nykyisemmstä kirjallisuudesta”, 1855).

Raamatu mõõduka pikkuse tõttu on õigupoolest raske hoomata hiiglatööd, mida selle väljaandmine on nõudnud. Eesti keeles oli seni kättesaadav ainult

Masingu „Trükitud kiri”, mis on ilmunud Marahwa Näddala-Lehhes. Kogumiku tarvis on „Trükitud kirja” ortograafiat nüüdisajastatud. Jürgensoni uurimus on ilmunud saksakeelsena Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes ning Ahlqvisti oma Soome Kirjanduse Seltsi ajakirjas Suomi – niisiis on Neithal need eesti lugeja tarvis tõlkinud. Iga kirjandusloo kohta on lisatud sisutihe saatesõna. Kogumiku eessõnas antakse ülevaade neistki uurijatest ja tekstidest, kes või mis Masingule, Jürgensonile ja Ahlqvistile n-ö pinnast ette valmistasid. Lisatud on üle 300 viite ja kommentaari ning muidugi nimeregister. Seda raamatut ei ole võimalik arvustada. Saab vaid püüda juhtida tähelepanu teose mõnele eripärale.

Kõigepealt: miks on Masingu, Jürgensoni ja Ahlqvisti kirjanduslood tähtsad? Tuleb nõustuda Neithali hinnanguga (lk 19), et neid kolme tundmata ei saa kõigis aspektides hinnata järgnevaid, XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses ilmunud eestikeelseid kirjanduslugusid, kus aga valatakse eesti kirjanduse kaanoni üldjoontes praeguseni püsiv vundament.

Lugejal võib sugeneda kiusatus osutada, et Masing, Jürgenson ja Ahlqvist käsitavad kirjandust tänapäeva mõistes harjumatult avaralt. Masingu uurimuses on vaatluse all eeskätt piibli tõlkimise lugu: kirjandusloole pannakse punkt

põhjaeestikeelse Uue Testamendi ilmumise (1715). Samuti on tugevalt vaimuliku kirjavara poole kaldu Jürgensoni käsitlus: uurimus jäi autori surma tõttu 1841. aastal küll pooleli, kuid postuumselt ilmunud visandlikest peatükkidest on näha, et autoril on olnud kavatsus käsitleda hulka niisuguseid tekste, mille koht eesti kirjanduse kaanonis on kvaliteedi, žanri või algupära tõttu küsitav. Näiteks on viimane tema esile toodud teos „Süddame toidus” ehk „teos, milles on midagi südame jaoks” (lk 78) – ESTER-i kataloogi kohaselt on tegu Georg Heinrich Loskieli vaimulike mõtiskluste koguga „Süddame toidus önnistusse tee peäl” (1823), mille on saksa keelest eesti keelde tõlkinud Christian Friedrich Hoffmann. Võetagu aga niisuguseid küsitavusi põnevate taustailmingutena toonase ajastu kohta, mil ei kehtinud praegused riigi- ega keelepiirid. Kuramaalt pärit Loskiel oli vennastekoguduse vaimulik ja kirjamees, kes asus 1801. aastal ümber Ameerikasse, ning „Süddame toidus” on tema menukamaid teoseid, millest anti eesti keeleski välja neli kordustrukki. Masingu ja Jürgensoni kirjanduslugu peegeldavad omaaegset vaadet Balti kirjakultuurile, tihedalt läbi põimunud tekstimetsale, mis hõlmab väga erisugustes žanrides kirjutatud tekste ning millest eesti väädi eraldamine on keeruline ja kohati võimatu. Ja ometi võtsid nad ette selle mitmes mõttes ettevaatlikkust nõudva eksperimendi. Jürgensoni katse tugevused on süsteemsus ja teaduslik meetod – tema tööd peetakse kõigi järgnevate eesti kirjanduslugude vundamendiks (vt lk 52).

Süsteemne on siiski ka Ahlqvist. Ühtlasi saab tema uurimuses ilmalik kunstikirjandus varasematega võrreldes kesksema koha, sama tähtis kui autorilooming on seejuures rahvaluule. Kõigis kolmes käsitluses pööratakse palju tähelepanu keeleküsimustele. Veel kord: tuleb silmas pidada aega, mil esimesed kirjanduslood kirjutati, ning tekstide hulka, mille vahel

toona üldse valida sai. Esimeste kirjandusloolaste hoiakut aitab mõista Ahlqvisti sedastus, et eesti kirjanduse tõelisteks rajajateks loetakse Heinrich Stahli ja Joachim Rossihniust: „[---] need mehed andsid kirjakeelele kuju, milliseks see jäi kauaks ajaks, ja neist alates hakkavad eestikeelsed raamatud ilmuma ilma pikemate vahe-aegadeta” (lk 91).

Ahlqvisti uurimust tasub esile tuua veel mitmest aspektist. Kuivõrd teos on kirjutatud soome lugejale, pühendab autor põhjendatult palju tähelepanu ajaloolisele taustale ning kahe rahva käekäigu ja kultuuri võrdlemisele, noppides heal meelel üles soomlastesse puutuvad infokillukesed ja tuues esile ühisosa. Näiteks märgib ta, et Stahli eesti keele grammatika on tähtis soomlastelegi, kuna „esimese soome keele õpiku autor Petræus kasutas seda eeskujuna oma ebaõnnestunud teosele” (lk 91), ning et mõlemad töid uuritavale keelele rohkem kahju kui kasu (lk 92). Rosenplänteri „Beiträges” ilmunud Christfried Gananderi soome müütide puhul, mille oli tõlkinud saksa keelde „literaat Peterson Riias”, märgib Ahlqvist, et Kristian Jaak Peterson ei tundnud soome keelt ega sellesse keelde puutuvat kuigi hästi (lk 99–100). Faehlmanni võrdleb Ahlqvist soome etnoloogi Matthias Castréniga, Kreutzwaldi aga Elias Lönnrotiga (lk 161). Ta seab kõrvuti soome ja eesti rahvalaulu – eesti kahjuks, kuid mõõndusega, et ilma karjala lauludeta mõjuks soome rahvalaul sama vaeselt (vt lk 162). Seevastu väliskirjanduse tõlkimiseks sobivat nõtket eesti keel paremini kui soome keel (lk 166). Õpetamaks soomlastele eesti keelt, on Ahlqvist teksti põiminud hulga eestikeelseid luuletusi ja proosapalu ning lisanud neile tõlke. Nende seas ei leidu ometi Kreutzwaldi teoste katkendeid, olgugi tema luuleanne lausa hiilgav: Kreutzwaldi loomingut näited ei ole Soomes vajalikud, „sest iga huviline võib tema luulekogusid saada raamatukauplusest”

(lk 166). Kõige põnevam ongi see, kuidas Ahlqvist kujutab kaasaegset eesti kirjanust. Parasjagu käisid ettevalmistused „Kalevipoja” väljaandmiseks – Ahlqvist ei kahtle, et sellest suurest tööst saab kord eesti rahva uhkus (lk 165).

Miks neid Masingu, Jürgensoni ja Ahlqvisti kirjanduslugusid tänapäeval enam ei teata? Ega neid ilmumise ajalgi eriti teatud. See on seletatav nii väikese tiraažiga kui ka piiratud adressaadiga (Jürgensoni ja Ahlqvisti tekst oli mõeldud akadeemilisele publikule). Ei ole siiski kahtlust, et XIX sajandi teise poole kirjandusloolased Juhan Kunder, Tõnu Sander ja Karl August Hermann olid oma eelkäijate uurimustega kursis ja suhestusid nendega, niisamuti kui XX sajandi alguses kaanonit kujundanud Gustav Suits ja Mihkel Kampmaa. Friedebert Tuglase mõjuka kirjandusloolise essee „Kirjanduslik stiil” (1912) puhul see ometi nii ilmne ei ole – autor pigem polemiseerib eelmise põlvkonnaga, veelgi varasemad kirjanduslood aimuvad essee Suitsu ja Kampmaa teoste vahendusel.

Muidugi suhestuvad Masingu „Trükitud kiri”, Jürgensoni „Lühike eesti kirjanduse ajalugu” ja Ahlqvisti „Eesti uueaegsest kirjandusest” üksteisega. On selge, et Ahlqvist toetub kohati Jürgensoni õlgadele, palju abi sai ta ka Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogust (vt lk 87). ÕES-i liige Jürgenson toetub omakorda Masingu õlgadele, koguni imetleb teda, ja eks põhjusega: tema hinnangul oli Masing suurepärane kirjanik, „kelle teeneid oskab tulevane aeg kõrgemalt hinnata” kui tema kaasaeg (lk 73). Kas oskab? „Otto Wilhelm Masing on ja jääb alatiseks, vaatamata mõnesugusele ühekülgsusele ja puudustele, eesti kirjanduse tõeliseks Makabeuseks, kes on avaldanud väga tugevat mõju rahvale, sest ta tundis rahva vaimu ja valdas täielikult ta keelt,” mõtiskleb Jürgenson (lk 74).

Kõigil kolmel on vähem või rohkem nähtav ühine eelkäija, terves raamatus on läbivalt kohal neljaski kirjandusloolane: Johann Heinrich Rosenplänter. Koostanud kõigi toona teadaolevate eestikeelsete trükiste kohta põhjaliku nimekirja, jäi ometi täitumata Rosenplänteri peaeesmärk kirjutada eesti keele ja kirjanduse ajalugu (lk 18). See-eest pani tema andmestik aluse rahvusbibliograafiale ning sel on olnud hindamatu väärtus järgmistele uurijatele.

On ka viies kirjandusloolane: kogumiku koostaja Reet Neithal ise. Eespool sai esile toodud tema töö sisuline väärtus. Sellest, kui pika aja jooksul on see töö aset leidnud, annavad aimu saatesõnade daatumid. Ühtlasi paistab, et Neithal on liikunud n-ö tagurpidi, suunaga tagasi minevikku. Näiteks Ahlqvisti ja Jürgensoni peatükid valmisid 2004. aastal, samal aastal ilmus Jürgensoni 200. sünniaastapäevale pühendatud artikkel „Eesti kirjandusloo lätetel” (Keel ja Kirjandus 2004, nr 9). Masingu peatükk on saanud eessõna alles 2021. aastal. Lisada tuleb eeltöös kulunud aeg. Põhjalik koostaja on ära teeninud kiituse ja tänu.

Tulles tagasi eesti raamatu tähtpäeva juurde: teadmine, et esimene eestikeelset teksti sisaldav raamat võis ilmuda 1525. aastal, on hiline, hilisem kui eesti raamatu aasta tähistamise tava ise. Tähistati ju esimest eesti raamatu aastat 1935. aastal, mil täitus neli sajandit Warradi ja Koelli katekismuse ilmumisest. Masingu ja Jürgensoni ajal arvati aga, et esimene eestikeelne trükitud raamat võis ilmuda 1553. aastal (lk 35, 55) – Neithal parandab siiski, et Witte katekismus, mida Masing ja Jürgenson silmas peavad, ilmus 1554. aastal (vt viidet nr 31, lk 171 ja viidet nr 78, lk 178). Kas mõnes arhiiviallikas võib leiduda märge veel enne 1525. aastat trükitud eestikeelse teose kohta?

PILLE-RIIN LARM